

אחטא ואשוב - אחטא ויום הכפורים מכפר

אחטא/2018/11

"האומר אחטא ואשוב - מספיקין בידו לעשות תשובה". דבר חדש זה אשר הוא היפך משנה ערוכה, אילולי אמרו ה'חתם סופר' אין אנחנו יכולים לאמרו. כנס על גבי הענק, נוכל ליישב בזה קושיה עצומה מגאוני הדורות, אשר תלמידו של הגה"ק רבי יהונתן אייבשיץ מתאונן עליה: "ושאלתי זה מכמה שנים ואין פותר", וכרבות הימים אף סופר עליה: "שהביאו הקושיה זו לקאצק ולא היה יכול שום אדם לתרץ".

מספיקין בידו לעשות תשובה

חידוש נפלא אשר לא שמעתו אוזן מעולם גילה רבינו ה'חתם סופר' לבני קהילתו בדרשת שבת שובה שנשא בפניהם בשנת תקס"א לפ"ק. ידוע מה שאמרו חז"ל במשנה האחרונה במסכת יומא (דף פה ב): "האומר אחטא ואשוב ואחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה; אחטא ויום הכפורים מכפר אין יום הכפורים מכפר".

על כך טוען ה'חתם סופר' שקביעה זו 'האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה' היא דווקא לפני שחז"ל פירסמו את הדברים ברבים, אולם בזמן הזה שנודע בשערים את דברי המשנה ש'אין מספיקין בידו לעשות תשובה' שוב כבר כן יועיל התשובה.

משל למה הדבר דומה: לאדם שאומר 'אחטא וארקוד' - ורקירה זו תמחול לי על חטאי. הרי בודאי שיספיקו בידו לעשות תשובה, שכן דעת לנכון יקל שאין רקירה מועלת כלום לכפרת עוונות, וכאילו שלא אמר כלום והרי הוא ככל חוטא שיכול לשוב בתשובה; הוא הדין גם כאן: כיון שחז"ל גילו לנו שלא שייך לעשות תשובה באופן שהוא אומר 'אחטא ואשוב', הרי שאין כל משמעות למה שאמר אחטא ואשוב בתשובה, ונמצא הוא ככל חוטא שמספיקין בידו לעשות תשובה.

אמנם חוטא זה שאמר 'אחטא ואשוב' יש לו חטא נוסף על חטאו, והוא שכפר בדברי חז"ל ולא האמין במה שאמרו ש'האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה', אלא שחטא זה הוא נפרד מעצם חטאו, ועל שני החטאים יכול הוא לחזור בתשובה.

נתרפא החולה הזה

והרי לך לשונו הזהב של ה'חתם סופר' (דרשות 'חתם סופר' ח"א עמוד 28): "האומר אחטא ואשוב אין מספיקים בידו לעשות תשובה. נראה לי דעתה אחרי כתבם רז"ל זאת בגמרא, נתרפא החולה הזה. שהרי כל טעמו: אם כן כל השנה יעשה מה שלבו חפץ ויסמוך על תשובה, וטוב ממנו מי שעושה עבירה בהחלט כי אם ישוב לא ישוב לכסלה - כן נראה לומר.

והנה האומר 'אחטא ואשוב' הלא יודע שכבר אמרו חז"ל שלא תועיל התשובה ומאי 'ואשוב' דקאמר. על כרחך צריך לומר, באותה שעה פקר בדברי חז"ל ולא האמין. והנה זהו עבירה בפני עצמה מלבד החטא שחטא, ועל זאת העבירה לא אמר 'אחטא ואשוב' ואי אפשר לומר עליה 'אחטא ואשוב' כמובן, וא"כ כשאחר כך [חזור בתשובה] שב גם מזה, כי אין לומר תמיד יעשה כן שהרי זה חטא בהחלט.

ואולי משום כן כתב [הרמב"ם] שהאומר אחטא ואשוב יש לו תשובה אלא שהוא קשה מאוד, הכוונה כנאמר לעיל, דודאי חז"ל שאמרו 'אין מספיקין' כוונתם כלל וכלל לא, אלא

שעל ידי זה עלה לו מזור לקבלו כנ"ל, אך לפי זה נפל במצודת 'פוקר בדברי חז"ל' שתשובתו קשה מאוד כידוע".

יום הכפורים מכפר

ניתן להמשיך עם רעיון זה ולאמרו גם כלפי האומר 'אחטא ויום הכפורים מכפר' שאף בו אמרו חז"ל ש'אין יוה"כ מכפר', ונאמר שעתה יום הכפורים מכפר ומכפר. והסברה בזה היא פשוטה שכל עוד שחכמים לא אמרו זאת הרי שאכן יום הכפורים לא כיפר, וזאת כדי למנוע מצב כזה שבו ילך האדם בשרירות לבו ויעשה כל מה שלבו חפץ ויסמוך על כפרת יום הכפורים. אוצר החכמה

אבל כשחכמים גילו שבאופן כזה אין יום הכפורים מכפר, הרי שלא שייך שהחוטא יסמוך על כפרת יום הכפורים כשחכמים טוענים לעומתו שבאופן כזה הוא אינו מכפר. נמצא שכיון שהוא איננו סומך על יום הכפורים לכפרה וכל דבריו הם מן השפה ולחוץ, שפיר יכול יום הכפורים לכפר בעדו.

מודה רבי בכרת דיומא

אם כנים אנחנו נוכל ליישב בזה כמין חומר קושיה חמורה שנתחבטו בזה רבותינו האחרונים גאוני הדורות. במסכת שבועות (דף יג א) מובא: "תניא רבי אומר: על כל עבירות שכתורה בין עשה תשובה בין לא עשה תשובה יום הכפורים מכפר. חוץ מפורק עול ומגלה פנים בתורה ומפר ברית בבשר, שאם עשה תשובה יום הכפורים מכפר ואם לאו אין יום הכפורים מכפר".

11/08/2018

רבא מחדש בדעתו של רבי: "ומודה רבי בכרת דיומא" - עבירות כרת של חילול יום הכפורים, כגון אכילה בו או עשיית מלאכה, הרי שהם יוצאים מן הכלל האמור ובהם אין יום הכפורים מכפר בלא תשובה.

והביא רבא ראיה לדבריו: "דאי לא תימא הכי, כרת דיממא לרבי לית ליה" - אם נאמר שלרבי מכפר יום הכפורים בלא תשובה אף על עבירות כרת של יום הכפורים, שוב איך יתכן מה שכתבה התורה עונש כרת על עבירות אלו, הרי מיד עם העבירה יוה"כ מכפר עליהן; ובשלמא עונשי הכרת בשאר עבירות יתכנו באופן שהוא מת קודם יום הכפורים שאז אין מכפר עליו, אולם מה נענה בעבירות כרת של יום הכפורים, ועל כרחנו שרבי מודה שאין עבירות אלו מתכפרים בלא תשובה.

אלא שאין הגמרא מסכימה עם הוכחה זו. ניתן לומר שיום הכפורים מכפר על כריתות אלו אף בלא תשובה, ומ"מ משכחת לה כרת באחד מהאופנים הבאים: "דאכל אומצא וחנקיה ומת" - שנחנק באכילתו, ולא עבר עליו רגע מן היום לאחר העבירה; או "דאכל סמוך לשקיעת החמה" - עם צאת היום, שבכגון אלו "לא הוי שהות לכפורי ליה" - לא היה אפילו רגע מיום הכפורים שיוכל להתכפר בו, וכך מתחייב הוא כרת.

ושאלתי זה מבטא שנים ואין פותר

על דברי הגמרא הנזכרים, נודע בשערים קושיית השואלים כענין: מה היה לה להגמרא להביא ממרחק לחמה ולמצוא שני אופנים דחוקים כאלה, שמת תוך האכילה או שאכל סמוך לשקיעת החמה. לכאורה עדיפא מיניה הוה ליה למימר: שאכל או שעשה מלאכה בעיצומו של יום ובכל זאת אין יום הכפורים מכפר עליו כיון שאמר 'אחטא ויום הכפורים מכפר', שכן כפי דתנינו במסכת יומא בכהאי גוונא אין יום הכפורים מכפר.

כך הקשה על אתר בספר 'נחלת עזריאל' (להגאון רבי פנחס ב"ר עזריאל, מתלמידי הגה"ק רבי יהונתן אייבשיץ זיע"א. הוראדנא תקע"ז): "אלא אי קשיא הא קשיא, לרבא מאי אמר דאי לא תימא הכי כרת דיומא היכי משכחת לה, ומאי קושיה דילמא לעולם יום הכפורים מכפר אף אכרת דיומא, אפילו אכל ביום הכפורים ועשה מלאכה, אלא באומר שעושה כן אגב שיוה"כ מכפר אז אינו מכפר". מסיים ה'נחלת עזריאל' את דבריו: "ושאלתי זה מכמה שנים ואין פותר".

קושיית העולם

מצאתי לרבינו ה'נודע ביהודה' שכבר הקשה כן בספרו 'דרושי הצל"ח' (דרוש כז לשבת תשובה, אות ד), יעוין שם בפלפולו הרחב.

עוד עסקו בנידון זה רבותינו האחרונים, הלא בספרתם: שו"ת 'שואל ומשיב' מהדורה תנינא ח"ד סימן קפז; 'צפנת פענח' להגאון הרוגאצובי, הלכות יבום פרק ד סוף הלכה כ; הגהות ריח"ל מייזליש ליומא דף פז; שו"ת 'דובב מישרים' להגאון מטשעבין, ח"א סימן יא; 'מלאכת בצלאל' שבועות שם; שו"ת 'קנין תורה' ח"א סימן קכח בשולי הגליון.

[11/08/2018]

תירוץ השרף מקאצק וה'חידושי הרי"ם

ראה לרבה של לבוב הגאון ר"י שמעלקיש בספרו שו"ת 'בית יצחק' (או"ח סי' צו אות טו) שהביא ש'רבים מקשים' את קושיה הנזכרת. וכתב עלה: "ושמעתי בשם הגאון מו"ה יצחק מאיר זצ"ל מק"ק ווארשויא" - הלא הוא רבינו הקדוש כ"ק מרן אדמו"ר החידושי הרי"ם זיע"א - "דבכה"ג הו"ל שגג בכרת כיון דסבר שיכופר לו וא"כ אין חייב כרת באמת" - "ולדעתי יש לפקפק בסברא זאת כיון דלעת עתה הזיד בכרת רק שסבר שיכופר לו".

תירוץ זה ששמע ה'בית יצחק' בשם ה'חידושי הרי"ם', בשפתי חסידים איתאמר בשם הגה"ק השרף מקאצק זיע"א. ראה בספר 'לקוטים חדשים' (ווארשא תרנ"ט. מסכת שבועות שם, עמוד מא ב) שכתב: "נזכרתי שהביאו הקושיה זו לקאצק ולא היה יכול שום אדם לתרץ, וזה הקושיה... וסיפרו זה הק' [הקושיה/ הקודש] פנימה, ותיכף תירץ הקושיא... כך שמעתי". והרחיב בביאור השמועה, ומשם העתיקו החסיד רבי ישראל'קי אראטין בספרו 'אמת ואמונה' (עמוד פ).

יסוד השרף מקאצק וה'חידושי הרי"ם' הוא שהאומר 'אחטא בכרת ויום הכפורים מכפר' אכן אין יום הכפורים מכפר את חטאו, אבל מכל מקום גם כרת הוא אינו חייב כיון שהוא שוגג בכרת זה, שהרי הוא סובר שיום הכפורים מכפר בעדו. ושוב לא ניתן להעמיד את ה'כרת דיומא' באופן כזה.

אולם ה'בית יצחק' פקפק בזה ולא הסכים לומר שאין כאן כרת; וזאת מכיון ששגגתו היא בדבר צדדי, ואילו בעצם החטא הוא מזיד גמור ואין כל סיבה שנאמר שאין חייב על כך כרת. מעתה הקושיה במקומה עומדת, עמדה וגם נצבה, מדוע לא העמידה הגמרא את 'כרת דיומא' באופן זה שאמר אחטא ויום הכפורים מכפר.

ואתי שפיר

לפי חדושינו המתבסס על דברי ה'חתם סופר', תתורץ הקושיא להפליא. לא ניתן להעמיד את עונש הכרת הנאמר בתורה על עבירות של יום הכפורים באופן שהחוטא אומר 'אחטא ויום הכפורים יכפר', כיון שאכן יום הכפורים עדיין מכפר עליו.

הרי זאת התורה לא תהא מוחלפת ודבריה אמת וצדק וקיימים לעד, ואם בתורה נאמר שיש עונש כרת על עבירות של יום הכפורים ברור שזהו דין תמידי ונצחי, ומכיון שביארנו ועלה

בידינו שכיום 'נתרפא החולה הזה' וגם האומר אחטא בכרת ויום הכפורים יכפר - יום הכפורים מכפר עליו, הרי שזו הסיבה שהגמרא לא העמידה 'כרת דיומא' באופן זה.

אוצר החכמה

גלגל החוזר

איברא דאליה וקוץ בה. שכן לכאורה חידושו של ה'חתם סופר' לגבי 'האומר אחטא ואשוב' ובעקבותיו התוספת שהבאנו לעיל לגבי 'האומר אחטא ויום הכפורים מכפר', הרי הם בבחינת גלגל החוזר. ברור שצדקו ונאמנו דברי ה'חתם סופר' שברגע שחכמים אמרו ש'האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה', נמצא שאין מושג של תשובה על חטא שנעשה באופן כזה, ושוב אין ממש בדבריו שאמר 'אחטא ואשוב' ויכול הוא לשוב על כך.

אבל הרי לאידך גיסא, אחרי שהחתם סופר גילה שניתן לחזור בתשובה גם באופן של 'אחטא ואשוב' שוב יחטאו ויסמכו על תשובה כזו, וראוי שנחזור ונאמר שלא מועיל תשובה. ואין לדבר סוף שהרי אחרי קושיה זו שראוי לומר שלא מועיל תשובה, אנחנו חוזרים לנקודת המוצא של החתם סופר שאם לא מועיל תשובה ראוי שכן יועיל וחוזר חלילה, וצריך עיון בכל זה.

אחטא ומיתה תכפר

אגב דאיירינן בענין הסומך חטאו על אחד מחילוקי הכפרה, אקבע כאן מענין לענין מה שיש לדון בענין האומר 'אחטא ומיתה תכפר'. כתב רבינו ה'נודע ביהודה' בספרו 'דרושי הצל"ח' (שם) בכהאי לישנא: "והנה אומר אני כשם שהאומר אחטא ויום הכפורים מכפר שאין יום הכפורים מכפר, הכי נמי באומר אחטא ומיתה תכפר שאין מיתה מכפרת".

כבר קדמו בזה רבינו הרמ"ע מפאנו בספרו 'עשרה מאמרות' ('חקור דין' חלק א פרק יט): "ומינה גם כן יש לנו ללמוד האומר 'אחטא ויסורין ממרקין' - אין יסורין ממרקין, וכן הוא אומר 'ימהר יחישה מעשהו'; 'אחטא ומיתה מכפר' - אין מיתה מכפרת, וכן הוא אומר 'אכול ושתי כי מחר נמות' מה כתיב בתריה 'אם יכופר עד תמותו' ותירגם יונתן 'מיתה תנינא'. הורה מה שאמרנו". (ולביאור הילפותות ראה בפירושו 'יד יהודה' לספר 'עשרה מאמרות', לבוב תרי"ח).

מכיון שבודאי צדקו דבריהם, כאן הבן שואל מה טעם אכן לא הביאה המשנה זאת בצוותא חדא הני גווני ד'אחטא ומיתה תכפר' ו'אחטא ויסורין ממרקין' יחד עם האומר 'אחטא ואשוב' שאין מספיקין בידו והאומר 'אחטא ויום הכפורים מכפר' שאין יום הכפורים מכפר.

כיוצא בזה הקשה ה'קרבן נתנאל' (יומא פ"ח סימן יא אות ש) על רבותינו הרי"ף והרא"ש שמנו את העשרים וארבעה דברים המעכבים את התשובה וביניהם 'האומר אחטא ואשוב', מדוע לא הביאו נמי גוונא של 'האומר אחטא ויום הכפורים מכפר', ולא משני עלה מירי.

והגם שעל דברי הרי"ף והרא"ש אפשר לתרץ דחדא מיניה נקט, ואף זה בכלל, וכדמוכח מדברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ד ה"א) שהביא אף הוא את העשרים וארבעה דברים המעכבים וביניהם כתב: "והאומר אחטא ואשוב ובכלל זה האומר אחטא ויום הכפורים מכפר", הרי דסבירא להו שזה בכלל, וראה בשו"ת מנחת יצחק (ח"ז סימן מ) מה שפלפל בזה.

אולם אין זה מועיל לתרץ את דברי המשנה גופה שהביאה שני דוגמאות: תשובה ויום הכפורים, ועלה קשיא דהוה ליה נמי לאתויי הני חילוקי כפרה דמיתה ויסורים.

[11/08/2018]

והכל בכלל

ובפשטות יש לתרץ לפי מה שדן רבינו ה'שפת אמת' בחידושי למסכת יומא (דף פה ב) מה טעם כפלה המשנה וכתבה 'אחטא ויום הכפורים מכפר' - אין יום הכפורים מכפר, בעוד שאין יום הכפורים מכפר בלא תשובה, ונמצא האומר 'אחטא ויום הכפורים מכפר' כאילו אמר 'אחטא ואשוב' ואם אין מספיקין בידו לשוב, ממילא אין יום הכפורים מכפר עליו.

ותירץ ה'שפת אמת' לפי חידוש המפרשים דאע"ג ד'האומר אחטא ואשוב' אין מספיקין בידו לשוב, מכל מקום אם מתגבר לשוב יכול לשוב, וזהו החידוש שבאומר 'אחטא ויום הכפורים מכפר' לעולם אין יום הכפורים מכפר עליו.

ומבואר לנכון דאכן המשנה תפסה ציור אחד מכל אופן: 'אחטא ואשוב' - אין מספיקין בידו, ואם מתגבר יכול לשוב; 'אחטא ויום הכפורים מכפר' - לעולם אין יום הכפורים מכפר עליו, והוא הדין נמי בשאר חילוקי הכפרה שלעולם אין מכפרין עליו כשחוטא אדעתא דהכי, ואטו תנא כי רוכלא.

יזכור לו יום המיתה

ובדרך צחות אמרתי דהמשנה לא הביאה הני גווני כיון דכמעט ולא משכחת מי שיאמר כזאת, והוא לפי המבואר במסכת ברכות (דף ה א): "אמר ר' לוי בר חמא, אמר ר' שמעון בן לקיש: לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע (- שיעשה מלחמה עם יצר הרע. רש"י) שנאמר 'רגזו ראל תחטאו'. אם נצחו מוטב... ואם לאו יזכור לו יום המיתה".

מבואר שהפתרון הסופי למי שרואה שיצרו מתגבר עליו הוא להזכיר לו יום המיתה, וכיון ששומע היצר הרע מיום המיתה, מיד נכנע. נמצא ש'אחטא' ו'יום המיתה' הם למעשה שני הפכים, (וראה במסכת כתובות דף לג ב, שיסורים יותר קשים לאדם מן המיתה), ולפי זה בוודאי שלא יחטא האדם על סמך יום המיתה או היסורים.

עשירים במקום אחר

שוב מצאתי דברי תורה עשירים במקום אחר במסכת אבות דרבי נתן, ושם איתא להדיא (פרק מ אות ד, ובהגהות הגרי"ב שם): "אחטא ויום המיתה מכפר אין יום המיתה מכפר". אלא שאין עניות במקום עשירות ואם כבר הביאו גוונא דמיתה, לא ידעתי מה טעם לא הביאו נמי גוונא דהאומר אחטא ויסורים ממרקיין.

גם זאת ראוי לדון מה הוצרכו רבותינו הרמ"ע מפאנו והנודע ביהודה לחדש כן מעצמם באמרם: "יש לנו ללמוד" - "והנה אומר אני", בעוד שכבר איתא כן באבות דרבי נתן, וצריך תלמוד.

